

પાઠમાં છે ને, શીલ પાહુડ? શીલ એટલે સ્વભાવ. આ અધિકાર પૂરો થઈ ગયો છે પણ આ પંડિત થોડું લાખે છે. આત્માનો સ્વભાવ શુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન ને ચેતના સ્વરૂપ છે. ભગવાનઆત્મા તો જ્ઞાન, દર્શનની ચેતનામય અભેદ છે, એને આત્મા કહીએ. એ અનાદિકર્મથી સંયોગથી વિભાવરૂપે પરિણમે છે તો એ જ્ઞાન દર્શન ચેતનામય સ્વભાવ વસ્તુ આત્મા પણ અનાદિ કર્મના સંગે વિકારરૂપે, દોષરૂપે થાય છે એના ભેદ ઘણા છે. વિશેષ મિથ્યાત્વ કષાય આદિ અનેક તેને રાગ-દ્વેષ-મોહ પણ કહીએ. તેના સંક્ષેપ ચોરાશી લાખ ભેદ છે. એ વિભાવના ચોરાશી લાખ ભેદ છે. કુશીલ, કુશીલ તેને શુશીલ કહીએ.

ભગવાનઆત્મા જાણન, દેખન, આનંદ એનાથી ઉલટા જેટલા વિકલ્પ ભેદ છે એ બધા કુશીલ કહેવામાં આવે છે. તેનો અભાવરૂપ સંક્ષેપ કરી ચોરાશી લાખ વિકલ્પ દુઃખરૂપ છે.

૪. મહેશને (શંકરને) શિવ કહેવામાં આવે છે. શ્રી જિનભગવાન કલ્યાણસ્વરૂપ હોવાથી તેમને અહીં શિવ કહેવામાં આવ્યા છે.

૫. વાયંયમીન્દ્રો = મુનિઓમાં પ્રધાન અર્થાત્ જિનદેવો; મૌન સેવનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્થાત્ જિનદેવો; વાકુસંયમીઓમાં ઇન્દ્ર સમાન અર્થાત્ જિનદેવો. [વાયંયમી = મુનિ; મૌન સેવનાર; વાણીના સંયમી.]

૬. તર્કકમળના સૂર્ય = તર્કરૂપી કમળને પ્રકૃત્વિત કરવામાં સૂર્ય સમાન.

૭. શબ્દસિંધુના ચંદ્ર = શબ્દરૂપી સમુદ્રને ઉછાળવામાં ચંદ્ર સમાન.

એ બધાના વિભાવનો અભાવ કરી અને સ્વરૂપ ચૈતન્યમૂર્તિ ભગવાનઆત્મા એની અસ્તિનો વિકાસ કરીને અનુભવ કરીને પ્રગટ દશા થાય તેને ચોરાશી લાભ ઉત્તરગુણ કહેવામાં આવે છે. વિસ્તાર અનંત .. આ તો સામાન્ય પરદ્રવ્ય કે સંબંધની અપેક્ષાએ પ્રસિદ્ધ વ્યવહાર સ્ત્રીના સંગની અપેક્ષા એ બધી વાત આવી ગઈ છે આ શીલને કુશીલનો અર્થ તેનો અભાવ શીલનો અઢારહજાર ભેદ છે તે જિનાગમથી જાણી પાળવા. લોકોને શીલની મહિમા પ્રસિદ્ધ છે જે પાળે તે સ્વર્ગમાં જાય. તેને અમારા નમસ્કાર કે, અમારે પણ શીલની પ્રાપ્તિ કરો. અમારા આત્મા આનંદ ને જ્ઞાન દર્શનનો પિંડ પ્રભુ છે, એની જ્ઞાતા-દષ્ટા ને આનંદની દશા પ્રગટ અમને હો, એ અમારું સ્વરૂપ છે ને એ અમારો ધર્મ છે. સમજાય છે કાંઈ?

અંતર વચમાં દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિના પરિણામ આવે એ કુશીલ છે. શુશીલ નહિ, શુશીલ તો આત્મા આનંદ સ્વરૂપ જ્ઞાન ને દર્શનની ચેતનામય અભેદ સ્વરૂપ એની એકતાથી પ્રગટેલી વીતરાગી નિર્મળ દશા તેને શીલ અને સુશીલ અને તેને ધર્મ કહે છે. આન વસ્તુકે સંગરાથી જિનભાવભંગ કરી અનેરી આત્મા જ્ઞાનાનંદ સ્વભાવને છોડી અનેરી વસ્તુ મારાથી જિનભાવ ભંગ કરી, પોતાનો વીતરાગ ભાવ છે તેને ભંગ કરીને રાગ-દ્વેષ ઉત્પન્ન કરે છે એ બધા કુશીલ અને અધર્મ અને દુઃખરૂપ છે. વર્તે કાંઈ કુશીલ હો ભાખે કુરંગભરી. એ રાગનો રંગ પુણ્ય-પાપના વિકલ્પનો રંગ એ કુરંગ છે. આત્મા આનંદ ને જ્ઞાનસ્વરૂપ છે એનો અંતર જ્ઞાન ને આનંદનો રંગ લાગતા જ્ઞાન ને આનંદની દશા પ્રગટે એને ભગવાન જૈન ધર્મ કહે છે. ઝીણી વાત છે. ‘બંડીજી’!

કાંઈ સજે મુનિરાજ શુદ્ધ આનંદ સ્વરૂપ ભગવાન એવા ચૈતન્ય આનંદના જળને ધર્મી જીવ અંતર્મુખ થઈને પામીને શુદ્ધરૂપી જળ ધોઈ કર્મરજ. કર્મની રજ એણે ધોઈ નાખી છે એ સિદ્ધિ પામે અને અવિચળ સુખને પામે. એવા નિશ્ચય શીલ શુદ્ધ ... આત્માનો આનંદ અને જ્ઞાન ચૈતન્ય સ્વરૂપ એની એકાગ્રતાનો બ્રહ્મચર્ય એ નિશ્ચય બ્રહ્મચર્ય છે. એ નિશ્ચય શીલ, વ્યવહારે ... વ્યવહારથી સ્ત્રીનો ત્યાગ એ વ્યવહાર કહેવાય છે. જો પાળે શિવ વિધિ. જેને ભવને જન્મ નથી તેવા ધર્માત્માને, જિનેન્દ્રને હું નમન કરું છું.

નમું પંચપદ બ્રહ્મમય. આથી માંગળીક કરે છે નમું પંચ પદ બ્રહ્મમય, પાંચ પદ બ્રહ્મ આનંદમય છે. અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ એ તો અતીન્દ્રિય આનંદમય પાંચ પદ છે. એ બહારનો ભેખ છે એ કાંઈ પદ નથી. એમ પંચમહાવ્રતના અંદર વિકલ્પ ઊઠે છે એ કાંઈ નિજપદ નથી, એ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુપદ નથી. બ્રહ્મમય નિજપદ છે. આનંદ સ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા તીર્થંકર સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરે જોયો, જાણ્યો ને કહ્યો એવા આત્માને આનંદમય કરીને પ્રગટ કરે છે એવા ... મંગળરૂપ છે, માંગળીક છે. અંત જેની કોઈ ઉપમા નથી. ‘ઉત્તમ ચરણ સદા લહુ’ એવા ભગવાન સંતોના પાંચ પરમેષ્ઠી ... ફરીને ભવ .. આવું નહિ. એમ અધિકાર પૂરો કર્યો.

હવે આજે 'નિયમસાર' શરૂ કરવું છે ને? 'સેઠી'! 'નિયમસાર' નથી લાવ્યા? 'સેઠી' ને 'નિયમસાર' આપો, 'નિયમસાર'. આંખે દેખાય છે? કે તકલીફ છે?

હવે આ 'નિયમસાર' શાસ્ત્ર આજ શરૂ થાય છે. માંગળીક તરીકે આજ એનું મંગળાચરણ છે. 'ૐ પરમાત્મને નમઃ. શ્રીમદ્ભગવત્કુંદકુંદાચાર્યદેવપ્રણીત' 'કુંદકુંદાચાર્ય' પરમાત્મા (શરૂ કરે છે). 'નિયમસાર', 'જીવ અધિકાર'.

'નિયમસાર' એટલે આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યમયના સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એને નિયમ કહે છે. આત્મા શુદ્ધ અખંડ આનંદમય (છે) એનો આશ્રય લઈને સમ્યગ્દર્શન થાય, એનો આશ્રય લઈને સમ્યગ્જ્ઞાન થાય, એનો આશ્રય લઈને સ્થિરતા થાય એને નિયમ એટલે મોક્ષનો માર્ગ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? અને સાર એટલે વિકારના વ્યવહારના વિકલ્પ રહિત એવો આત્મા અખંડ આનંદ સ્વરૂપ (છે) એની સન્મુખતાનું દર્શન, જ્ઞાન ને ચારિત્ર તે વિકાર વિનાનું, એને 'નિયમસાર' કહેવામાં આવે છે. શરૂઆત થાય છે, હોં! પાંચ, છ વર્ષ પહેલાં વાંચેલું છે પણ આ ...

'જીવ અધિકાર' 'શ્રીપદ્મપ્રભમલધારિદેવવિરચિતતાત્પર્યવૃત્તિઃ ।' 'કુંદકુંદાચાર્ય'ની ગાથા છે ને ટીકા 'પદ્મપ્રભમલધારિદેવ' મુનિ દિગંબર વનવાસી જંગલમાં રહેતા, એમણે આની ટીકા બનાવી છે. હવે પહેલાં નમસ્કાર કરે છે, 'પદ્મપ્રભમલધારીદેવ' ટીકા કરતાં 'નિયમસાર'ની ટીકા એટલે સ્પષ્ટીકરણ કરતાં પહેલાં મંગળાચરણ કરે છે.

ત્વયિ સતિ પરમાત્મન્માદશાન્મોહમુગ્ધાન્

કથમતનુવશત્વાન્બુદ્ધકેશાન્યજેઽહમ્ ।

સુગતમગધરં વા વાગધીશં શિવં વા

જિતભવમભિવન્દે ભાસુરં શ્રીજિનં વા ॥૧॥

મંગળાચરણ પરમાત્માનું. 'સાત શ્લોકો દ્વારા મંગળાચરણ કરે છે :'

'હે પરમાત્મા!' જુઓ! પરમાત્મા કેવા એ ઓળખીને વંદન કરે છે. અરિહંતદેવ સર્વજ્ઞદેવ જેને અનંતજ્ઞાન, દર્શન, આનંદ પ્રગટ થયા છે એને કહે છે, હે નાથ! 'હે પરમાત્મા! તું હોતાં...' આ જગતમાં તારી હયાતી પરમાત્માની હોવાથી, 'હું મારા જેવા (સંસારીઓ જેવા)...' મારા જેવા એટલે સંસારી જેવા એમ લીધું છે. 'મોહમુગ્ધ...' મિથ્યાત્વમાં મોહમુગ્ધ એવા ઈશ્વર નામ ધરાવનારાઓને કેમ પૂજું? એમ કહે છે. 'અને કામવશ બુદ્ધને...' ... શબ્દ છે ને ... શરીર વિનાનું કામ. જે વિષયમાં વશ થઈ ગયા છે, સ્ત્રીમાં વશ થયા છે, જગતના કર્તા તરીકે માનીને રાગને તાબે થઈ ગયા છે એવાને હું કેમ પૂજું? સમજાણું કાંઈ?

હે પરમાત્મા! તું તો મોહ રહિત છો, તેં કામને વશ કર્યો છે, કામને વશ તું થયો નથી. એવા પરમાત્મા સર્વજ્ઞદેવ પૂર્ણ આનંદને પ્રાપ્ત અરિહંતપદે હોય તો શરીર આદિ હોય છે પણ શરીર એનું પરમ ઔદારિક (અને) રોગ, શ્રુધા, તૃષ્ણા વિનાનું હોય છે. એવા પરમાત્માને

મુકીને આ કામને વશ થયેલા, રાગને વશ થયેલા એવાને હું કેમ નમું? આંતરો પાડે છે, આંતરો. સમજાય છે કાંઈ? એવા બુદ્ધને, લ્યો! આ બૌદ્ધ કહે છે ને? બુદ્ધ ભગવાન ને બુદ્ધ ભગવાન, એ બધા મોહમુગ્ધ હતા, એને આત્માનું ભાન નહોતું. રાગમાં મુગ્ધ, ક્ષણિક પદને માનનારા. આહા...!

‘બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ...’ એ બધા અજ્ઞાનપણે માનનારા વસ્તુના સ્વરૂપનો ... એવા જીવોને, હે પરમાત્મા! આપની વીતરાગતા ને નિર્દોષતા એને મેં જાણી અને એના સિવાય બીજાઓને હવે કેમ હું નમું? ‘...’ ‘હવે કોને પૂજું? (ન જ પૂજું.) જેણે ભવોને જીત્યા છે તેને હું વંદું છું...’ આહાહા...! જિન છે ને? જિન. જેણે આત્માના આનંદ દ્વારા ઉદયભાવ રાગને જેણે જીત્યો છે. પરમ સ્વભાવ આત્માનો એના દ્વારા જેણે પહેલું મિથ્યાત્વ જીત્યું, નાશ કર્યો પછી અસ્થિરતા નાશ કરી અને પૂર્ણ જેને આનંદ ને સ્થિરતા પરમાત્મ દશા પ્રગટ થઈ છે. જેને ભવ જીત્યા એટલે ભવ નથી હવે, એવા જિનને હું વંદું છું. એવા પરમાત્માને વંદન કરું છું, પહેલું દેવને વંદન કર્યું.

જુઓ! દેવ આવા હોય એને ઓળખાવ્યા છે. જેને સ્ત્રી હોય ને હથિયાર હાથમાં હોય ને રાગને તાબે થઈ ગયા હોય, એ બધા પરમાત્મા નથી. ઈશ્વર આદિ નામ ધરાવ્યા હોય પણ ઈશ્વર તો આવા હોય. જેણે ભવને જીત્યા એનો અર્થ કે જે અભવ સ્વરૂપ આત્માનું એણે પ્રગટ કર્યું અને ઉદયભાવ ભવનું કારણ એને પોતે નાશ કર્યો. આહા...! ઉદય શું ને સ્વભાવ શું?

સમ્યગ્દર્શન થતાં જ પહેલો તો ચૈતન્ય સ્વભાવ આનંદ છે, એ ઉદય મારો નથી એમ જીતી લીધો છે. ધર્મની પહેલી દશા થતાં ભવ ને ભવનું કારણ મારામાં નથી. સમજાય છે કાંઈ? સમ્યગ્દર્શન થયા પછી જરી રાગાદિ રહ્યો છે એ પણ સ્વરૂપની સ્થિરતા દ્વારા જેણે રાગનો, વ્યય એટલે નાશ કર્યો છે જેને ભવ નથી, જેને સિદ્ધપદ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થયું છે એને હું નમસ્કાર કરું છું, એ સિવાય હું કોઈને નમસ્કાર કરતો નથી.

‘તેને પ્રકાશમાન એવા શ્રી જિન કહો,...’ પ્રકાશમાન, લ્યો! એમ કહ્યું. ‘ભાસુરં’ ચોથું પદ છે ને? ‘ભાસુરં’ એવા સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર જેની જ્ઞાનની દશામાં ત્રણકાળ, ત્રણલોક જણાણ છે એવા કેવળજ્ઞાની પરમાત્મા ‘પ્રકાશમાન...’ જગતમાં ‘ભાસુરં’ પ્રકાશમાન થયું. એવા શ્રી જિન, એવા પરમાત્મા જિન ભગવાન એને ‘સુગત કહો,...’ એને બુદ્ધ કહો એમ કહે છે. આ બુદ્ધ થયા એ નહિ. જો આ ઓળખાણ કરીને (વંદન કરે છે). એમ ને એમ ઓઘે, ઓઘે વંદે ને (પૂજે) એ કાંઈ સાચી વસ્તુ નથી એ તો અજ્ઞાનમાં મરીને ચાર ગતિમાં જવાના. સમજાણું કાંઈ?

‘એને ‘સુગત કહો એને ગિરિધર કહો એને વાગીશ્વર કહો કે શિવ કહો.’ પણ આવી દશા પ્રાપ્ત થાય એને આ બોલ લાગુ પડે, બીજાને બોલ લાગુ પડતા નથી. નીચે છે અર્થ.

‘(૧) બુદ્ધને સુગત કહેવામાં આવે છે.’ બુદ્ધ છે ને એને સુગત, ‘સુગત એટલે (૧) શોભનીકતાને પ્રાપ્ત,...’ ખરેખર તો આત્માની આનંદ આદિ શોભનીક દશા, એને પ્રાપ્ત (થયા) તેને સુગત કહેવામાં આવે છે, એ સુગત તો જિનેશ્વરદેવ છે. સમજાણું કાંઈ? ‘અથવા (૨) સંપૂર્ણતાને પ્રાપ્ત.’ સુગત, ભલી જેને દશા પ્રાપ્ત થઈ છે અથવા સંપૂર્ણ ગત જેને સુગત, ભલું જેને પ્રાપ્ત પૂર્ણ થઈ ગયું છે. અનંતજ્ઞાન, દર્શન, આનંદ એવી દશાને પ્રાપ્ત એને સુગત કહેવામાં આવે છે. એ ‘શ્રી જિનભગવાન છે...’ એ જિન ભગવાન સુગત છે, બાકી કોઈ સુગત છે નહિ.

‘(૧) મોહરાગદ્વેષના અભાવને લીધે શોભનીકતાને પ્રાપ્ત છે,...’ પરમાત્માને તો મિથ્યાત્વ નથી, રાગ-દ્વેષ નથી. સમ્યગ્દર્શન અને વીતરાગતા પ્રગટી છે એથી તે શોભાને પામેલા છે, એ શોભનીય છે. શરીરાદિ ને બહારની આબરૂ ને પૈસા-ફૈસા એ શોભનીય છે નહિ. ભગવાન ‘કેવળજ્ઞાનાદિકને પામ્યા હોવાથી...’ સર્વજ્ઞ પ્રભુ તો પૂર્ણ જ્ઞાન, પૂર્ણ દર્શન, પૂર્ણ આનંદ પામ્યા છે. અહો...! એવી મહાસત્તાનો સ્વીકાર, જગતમાં એવા પરમેશ્વર છે આવા એવું એને જ્ઞાનમાં લાવીને, મહાસત્તા એક સમયની દશા પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત પૂર્ણ ત્રણકાળ, ત્રણલોક જાણે એવી સત્તાને જેણે સ્વીકારી છે અંદરમાં, એણે આત્માનો સ્વીકાર કર્યો છે. ત્યારે એ સત્તાનો સ્વીકાર કર્યો છે. એવી અનંતી અનંતી પર્યાયો એની હું ખાણ, સાગર આત્મા એવા ચૈતન્ય ભગવાન સન્મુખ જોયા વિના અને સન્મુખ થઈને આત્માને માન્યા વિના આવા કેવળજ્ઞાની માન્યતામાં યથાર્થપણે આવી શકતા નથી. સમજાણું કાંઈ? લ્યો!

‘અહીં સુગત કહ્યા છે.’ જિનદેવને સુગત કહેવામાં આવે છે. શોભનીક તે પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત. પૂર્ણ શું કહેવાય? આમ તો બધા કહે, કેવળી, કેવળી કેવળજ્ઞાની ભગવાન ત્રણકાળને જાણે. વળી પાછા એને ક્ષુધા ને એને તૃષ્ણા ને એને રોગ ને એનો ઉપયોગ એક સમયે જ્ઞાન ને બીજે સમયે દર્શન ને એ બધું કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ નથી. અજ્ઞાનીએ પોતાનું કલ્પેલું સ્વરૂપ છે. સમજાણું કાંઈ? આને સુગત કહીએ.

હવે ‘ગિરિધર,...’ ‘અગધરં’ હતું ને? ‘અગધરં’. ‘અગધરં’ હતું ને પાઠમાં? ‘સુગતમગધરં’ અગ એટલે પર્વતના ધરનારા. એ ‘(૨) કૃષ્ણને ગિરિધર કહેવામાં આવે છે.’ કૃષ્ણ હતા એક ટચલી આંગળીએ એણે શીલા મોટી હતી એને ઉપાડી છે. ‘વાસુદેવ’ હતા ને? ‘વાસુદેવ’. એવી શક્તિ હતી. ગિરિધર-આખો ગિરિ-આખો પર્વત આંગળીએ ઉપાડ્યો હતો. કહે છે કે, એને ગિરિધર કહેવામાં આવે છે. ‘શ્રી જિનભગવાન અનંતવીર્યવાન હોવાથી તેમને અહીં ગિરિધર કહ્યા છે.’ ઓલી આંગળીએ, ટચલી આંગળીએ મેરૂ ગિરિધર ઉપાડ્યો ગોવર્ધન એ નહિ. આ તો અનંતવીર્યથી લોકાલોકને જેણે જાણ્યા ને વીર્યમાં પોતાની શક્તિને થંભાવી રાખી એને અહીંયાં અનંતવીર્યવાનને ગિરિધર કહેવામાં આવે છે. આહા...! સમજાણું કાંઈ? જિનવરદેવ અનંતવીર્યવાન હોવાથી, ગિરિ એટલે અનંતવીર્યવાળા (હોવાથી) એને ગિરિધર

કહેવામાં આવે.

‘વાગીશ્વર,...’ ‘બ્રહ્માને અથવા બૃહસ્પતિને વાગીશ્વર (અર્થાત્ વાણીના અધિપતિ) કહેવામાં આવે છે.’ બ્રહ્મા કહે છે ને? ચાર વેદ ભણે ને આમ ભણે ને વગેરે. વાગીશ્વર કહે છે. અને બૃહસ્પતિ, ઇન્દ્રોના ગુરુ એમ કહેવામાં આવે છે. ‘શ્રી જિનભગવાન દિવ્ય વાણીના પ્રકાશક હોવાથી...’ ભગવાનની વાણી દિવ્ય પ્રધાનવાળી ઝંઝૂં ધ્વનિ છૂટે. સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર હોય, જેને પરમાત્મપણું પ્રગટ થયું છે એને ઝંઝૂં ધ્વનિ છૂટે, આવી વાણી હોય નહિ. સમજાણું કાંઈ? દિવ્ય એટલે પ્રધાન અવાજ. સમવસરણમાં... ‘વાણીના પ્રકાશક હોવાથી તેમને અહીં વાગીશ્વર કહ્યા છે.’ લ્યો! એ વાકુના ઈશ્વર, વાણીના ઈશ્વર. વાણીનો ઈશ્વર આત્મા હોય? બીજાની એવી વાણી નથી એ અપેક્ષાએ વાણીના ઈશ્વર વ્યવહારથી કહેવામાં આવે છે. વાણી તો જડ છે, પણ બીજાની વાણી એવી હોય નહિ. સર્વજ્ઞ વીતરાગ સિવાય એવી વાણી કોઈને છદ્મસ્થને ગણધરને પણ ન હોય, એથી એને વાગેશ્વર કહ્યા છે.

‘(૪) મહેશને (શંકરને) શિવ કહેવામાં આવે છે.’ શંકરને શીવ કહે છે ને? ‘શ્રી જિનભગવાન કલ્યાણસ્વરૂપ હોવાથી તેમને અહીં શિવ કહેવામાં આવ્યા છે.’ શિવનો અર્થ કલ્યાણ સ્વરૂપ થાય છે. ઉપદ્રવ નહિ, જેમાં વિઘ્ન નહિ એવું આત્માનું કલ્યાણ સ્વરૂપ પ્રગટ થયું, અખંડ આનંદમય દશા પ્રગટ થઈ એને શિવ કહેવામાં આવે છે. બસને? એ થઈ ગયું, એ કળશ થયો, પહેલો કળશ થયો, મંગળાચરણના સાત શ્લોકનો પહેલો. બીજો.

વાચં વાચંયમીન્દ્રાણાં વક્રવારિજવાહનામ્ ।

વન્દે નયદ્વયાયત્તવાચ્યસર્વસ્વપદ્ધતિમ્ ॥૨॥

‘વાચંયમીન્દ્રોનું (જિનદેવોનું) મુખકમળ જેનું વાહન છે...’ આહાહા...! શું કહે છે? ‘વાચંયમીન્દ્રો = મુનિઓમાં પ્રધાન અર્થાત્ જિનદેવો; મૌન સેવનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ...’ એકકોર વાગીશ્વર કહ્યા, એકકોર મૌન સેવનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ કહ્યા. ઇચ્છા નથી ને. એ ભગવાન તો મૌન જ છે. વાણીને કારણે વાણી નીકળે છે એમ કહે છે. વાગીશ્વર-વાણીને ઈશ્વર બધા કરતાં ખરી પણ પોતે તો મૌન છે. એય...! ‘પંડિતજી’ એકકોર વાગીશ્વર, એકકોર મૌન ઇન્દ્ર, મૌનના ઇન્દ્ર. જે અપેક્ષા છે એને સમજવું જોઈએને. ‘મૌન સેવનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ અર્થાત્ જિનદેવો; વાકુસંયમીઓમાં ઇન્દ્ર સમાન અર્થાત્ જિનદેવો. [વાચંયમી = મુનિ; મૌન સેવનાર; વાણીના સંયમી.]...’માં જિનદેવ પૂરા સંયમી છે, એને ઇચ્છા માત્ર છે નહિ, વાણી વાણીને કારણે નીકળે છે.

કહે છે કે, ‘મુખકમળ જેનું વાહન છે, વાણી હો. અને બે નયોના આશ્રયે સર્વસ્વ કહેવાની જેની પદ્ધતિ છે...’ શું કહે છે? નિશ્ચય અને વ્યવહાર બે નયે જેના કથનો છે. નિશ્ચયનયથી નિશ્ચયનું સ્વરૂપ કહે, વ્યવહારથી પણ વ્યવહારનું સ્વરૂપ છે એમ કહે. વ્યવહાર નથી એમ નહિ. વ્યવહાર ધર્મ નથી, ધર્મ નિશ્ચય આત્માનું શુદ્ધ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને શાંતિ એ

ધર્મ. પણ વ્યવહાર હોય તેને વ્યવહારનય જણાવે. નિશ્ચયને નિશ્ચય જણાવે. બે નયનું કથન છે વીતરાગનું. એમાંથી કાઢે છે ને? ભગવાનનું બે નયનું કથન છે પણ બે નયનું કથન શી રીતે? છે એમ બે નયનું. સમજાણું કાંઈ?

જેમ નિશ્ચયથી અભેદ સ્વરૂપ ભગવાન છે આત્મા, એ સમ્યગ્દર્શનનો વિષય છે. સમ્યગ્દર્શન એ અભેદ ચૈતન્યને આશ્રયે પ્રગટ થાય છે, તે નિશ્ચય છે પણ છતાં એક સમયની પર્યાય રાગ આદિ છે એવો વ્યવહાર પણ બતાવે છે. બે નયનું કથન છે. ત્યારે પ્રમાણજ્ઞાન થાય છે. સમજાણું કાંઈ? એનો અર્થ એવો નથી કે, વ્યવહારથી પણ લાભ થાય ને નિશ્ચયથી પણ લાભ થાય. એમ ભગવાનનું કથન (છે), એમ નહિ. બે નયનો વિષય છે અને બે નયની પદ્ધતિ કહેવાની છે. આ બધા ભારે ગોટા અત્યારે બે નયમાં ઉઠ્યા છે ને.

મુમુક્ષુ :- એક નય કહીએ તો વાંધો શું આવે છે?

ઉત્તર :- એક નય આવે તો પર્યાય, રાગાદિ અસ્તિપણે છે એનો નાશ થઈ જાય. ગુણસ્થાન ભેદ આદિ બધો વ્યવહાર છે. વ્યવહાર છે, વ્યવહારનું સ્વરૂપ બતાવે છે. ગુણસ્થાન ભેદ ચાર તીર્થ, સમ્યગ્દર્શન આદિ પર્યાય એ બધો વ્યવહાર છે. એ તો ત્રિકાળી વસ્તુ છે. વ્યવહાર વ્યવહાર તરીકે બતાવે અને નિશ્ચય નિશ્ચય તરીકે (બતાવે). ભગવાનની વાણી બે નયોના આશ્રયે સર્વસ્વ કહેવાની જેની પદ્ધતિ ભાષા (છે). સમ્યગ્દર્શનમાં, સમ્યગ્જ્ઞાનમાં, સમ્યક્ચારિત્રમાં બધામાં બે નયનું કથન છે. સમજાણું કાંઈ?

નિશ્ચયનું નિશ્ચય તરીકે ને વ્યવહારનું વ્યવહાર તરીકે પ્રમાણજ્ઞાન કરાવે છે. સમ્યગ્દર્શન દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા, એને સમ્યગ્દર્શન વ્યવહાર કહે. છે નહિ, છે નહિ એને કહે એ વ્યવહારનયનો વિષય છે. અંતર સ્વરૂપ ભગવાનઆત્મા સ્વસન્મુખ થઈને અભેદનો આશ્રય કરે અને સમ્યગ્દર્શન થાય એ સાચું સમ્યગ્દર્શન. પણ એ સાચા સાથે આવો વિકલ્પ પણ (હોય છે). દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધાનો રાગ ભક્તિનો રાગ હોય છે. એમ બે નયનું કથન વીતરાગમાર્ગમાં છે. એક નયનું કથન હોય તો એકાંત થઈ જાય છે. કહો, ‘પંડિતજી’! આ ભારે.

‘બે નયોના આશ્રયે સર્વસ્વ કહેવાની જેની પદ્ધતિ છે તે વાણીને...’ મુખકમળ જેનું વાહન છે એમ કીધુંને? આ તો એક ભાષા બાકી ખરેખર તો આખા શરીરમાંથી વાણી નીકળે પણ લોકભાષામાં જેમ સમજાય ને એ રીતે વાત કરી છે. મુખકમળ એમ કીધું ને. અહીંથી વાણી નીકળે છે. વ્યવહાર લોકોને સમજાવવા માટે, બાકી આખા શરીરમાં છે. પરમાત્મા તીર્થંકર હોય એને તો આખા શરીરમાંથી ઝં ધ્વનિ ઉઠે. મોઢુ બંધ હોય, કંઠ ચાલે નહિ, હોઠ હલે નહિ. એવો ઝંનો ધ્વનિ ભગવાનના મુખમાંથી આવે છે. તે વાણી બે નયને આશ્રયે કહેવાની પદ્ધતિ છે.

નિશ્ચય જીવ, વ્યવહાર જીવ. નિશ્ચય જીવ અભેદ અખંડ સ્વરૂપ તે. એક સમયનો પર્યાય

ને રાગ એ વ્યવહાર જીવ છે. એમ બે નયનું કથન સર્વસ્વ વીતરાગ માર્ગમાં હોય છે પણ બે નયમાં એક નય જાણવા લાયક છે ને એક નય આદરવા લાયક છે. નહિતર બે નય જુદા પડે નહિ. સમજાણું કાંઈ? આ કહે છે, હોં! ઘણા આમાંથી કાઢીને. જુઓ! ભગવાનની વાણી બે નયના આશ્રયે છે. કોણે ના પાડી બે નયના આશ્રયે નથી? બે નયનું કથન નથી? આ ત્રસ જીવો, સ્થાવર જીવો, ગતિ આદિ કહે એ બધો વ્યવહાર છે, એ વ્યવહાર જીવ છે. પણ અખંડ અભેદ ચૈતન્યમૂર્તિ આત્મા, જેને એક સમયની પર્યાય પણ અડતી નથી એવો અભેદ ધ્રુવ સ્વભાવ તે નિશ્ચય જીવ છે, કે જે જીવને આશ્રયે સમ્યગ્દર્શન થાય છે. લ્યો! આ બે નયના આશ્રયે આમાં કથન છે. ઘણા કહે કે, એક નયનું કથન છે, એક નયનું કથન છે. તને કોણે એક નયનું કીધું? એક નયનો અભેદ વિષય તે આદરણીય છે, બીજો વિષય છે તે જાણવા લાયક છે. દરેકમાં એમ પાછું.

‘તે વાણીને હું વંદું છું.’ એ શાસ્ત્રને વંદન કર્યું, પહેલાં દેવને વંદન કર્યું. આવે છે ને ત્રણ બોલ? દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ ત્રીન. દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ ત્રીન. ત્રણને વંદન કરતાં પહેલાં દેવને કર્યું. પરમેશ્વર પરમાત્મા આવા હોય. પછી વાણીને નમસ્કાર કર્યો. વાણી બે નયને આશ્રયે કથન જેનું હોય અને વીતરાગના મુખકમળથી નીકળેલી હોય. કલ્પિત બનાવેલી એ વાણી વીતરાગની નહિ એમ કહે છે. પરમાત્માના મુખમાંથી નીકળેલી વાણી એની પરંપરાએ એની રચના થઈ એને જિનવાણી કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ? એમ કહે છે. પાછળથી જિનને નામે શાસ્ત્રો લખ્યા એ જિનવાણી નથી. સમજાણું કાંઈ? આકરું કામ ભારે.

જૈન સંપ્રદાયમાં બે ભંગ પડી ગયા. તડા પડી ગયા, તડા. તડ પડી ગઈ એમ. વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરે કહેલી વાણી દિગંબરના સંતોએ જેને જાળવી રાખી છે. સમજાય છે કાંઈ? જેમાં બે નયનું કથન યથાર્થ ચાલ્યું આવે છે એ વીતરાગ માર્ગમાં જ છે. સમજાણું કાંઈ?

તેને ‘હું વંદું છું.’ વાણીને વંદું છું. વ્યવહાર નાખ્યો. આ પરમાત્માને વંદું છું, એ વ્યવહાર છે. એવી ભક્તિનો વિકલ્પ હોય છે. જાણે છે કે, પુણ્યબંધનનું કારણ છે, પુણ્ય બંધનું કારણ છે. ભગવાનને વંદન પણ પુણ્યબંધનું કારણ છે, સંવર નિર્જરા નહિ, ધર્મ નહિ. આત્માના આનંદ, જ્ઞાન સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા એ એને નમન ને વંદન ને ભક્તિ, આત્માની ભક્તિ એને અહીં સંવર ને ધર્મ કહેવામાં આવે છે. એ નિશ્ચય અને આ ભગવાનની ભક્તિનો વિકલ્પ એ વ્યવહાર. વાણીને નમસ્કાર કરવો એ પણ વિકલ્પનો વ્યવહાર (છે). કહો, સમજાણું કાંઈ? ભારે.

વ્યવહાર છે પણ વ્યવહારથી ધર્મ ન થાય, એને આશ્રયે ધર્મ ન થાય. પર્યાય, આત્માની એક સમયની અવસ્થા એ વ્યવહાર છે. ત્રિકાળ વસ્તુ તે દ્રવ્ય નિશ્ચય છે. મોક્ષમાર્ગ સાધવો એ વ્યવહાર છે. આત્માના પૂર્ણ સ્વરૂપ સિદ્ધના અંતર્મુખ શ્રદ્ધા, જ્ઞાન ને શાંતિ પ્રગટ થાય એ પણ વ્યવહાર છે. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની શ્રદ્ધા ને ભક્તિનો વિકલ્પ એ તો અસદ્ભૂત

વ્યવહાર છે. એય...! આહાહા...! હોય છે એમ અહીં સિદ્ધ કરીને જણાવ્યું છે. વાણી કેવી હોય એની પરીક્ષા કરવી જોઈએ, એમ કહે છે. એકલું વ્યવહારનું કથન હોય એ જૈનનું કથન વીતરાગનું નહિ. એકલું નિશ્ચયનું કથન હોય અને વ્યવહાર નથી એ જિનનું કથન નહિ. સમજાણું કાંઈ?

એને હું વંદું છું, લ્યો! આવા શાસ્ત્રને હું વંદન કરું છું. દેવને વંદન કર્યું ને શાસ્ત્રને ઓળખીને કર્યું, હોં! ઇમો અરિહંતાણં, ઇમો અરિહંતાણં કીધા કરે પણ અરિહંત કેવા હોય એની ખબર નથી, એને આત્માની ખબર નથી, એને એની ખબર નથી. આત્માની ખબર હોય, શુદ્ધ ચૈતન્ય નિર્વિકલ્પ આનંદ છું એવું ભાન હોય એને વીતરાગની વાણી ને વીતરાગની ઓળખાણ હોય એને વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે.

ત્રીજો શ્લોક. જુઓ! આ બે નયના આશ્રયે સર્વસ્વ કહેવાની પદ્ધતિ છે એમાં મોટો ગોટો છે. ભગવાન વ્યવહાર પણ કહે છે. પણ વ્યવહાર કહે છે એટલે શું? વ્યવહારનો વિષય છે. વસ્તુ નથી એમ નહિ પણ એ વ્યવહાર સમક્ષિત આદિ કહેવું એ કાંઈ વાસ્તવિક તત્ત્વ નથી. અવાસ્તવિકને કહેવું એનું નામ વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે.

અરે...! જગતના પ્રાણીને સત્ય મળે નહિ ને સત્યને માટે દોડે. ઝાંઝવાના જળ. ઓહો...! જન્મ-મરણ રહિત થવાનો માર્ગ, ભગવાનનો નિર્વિકલ્પ માર્ગ કોઈ અલૌકિક છે. એને નિશ્ચય કહેવામાં આવે છે. વીતરાગની વાણીમાં એ પણ કથન હોય છે અને જ્યાં સુધી પૂર્ણ સર્વજ્ઞ વીતરાગ આત્મા ન થાય ત્યાં સુધી એને દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની ભક્તિ ને શ્રદ્ધાનો પણ રાગ આવે છે. એવું વ્યવહારનું કથન પણ ભગવાનના શાસ્ત્રમાં છે. સમજાણું કાંઈ? વંદન ભગવાનને કરવું એ વ્યવહાર શ્રદ્ધાને સાચી શ્રદ્ધા માની લે તો વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયમાં વિપરીત થઈ ગયું. વ્યવહારને વ્યવહાર જાણે ને નિશ્ચયને નિશ્ચય જાણે તો બે નયની પદ્ધતિ રહી. સમજાણું કાંઈ? દેવ-શાસ્ત્ર ને ગુરુ, હવે ગુરુને વંદન કરે છે.

‘પદ્મપ્રભમલધારીદેવ’ મુનિ પંચમહાવ્રતધારી હતા, આગમ જેના મુખમાંથી નીકળે છે એમ આગળ લખ્યું છે. જેના મુખમાંથી આગમ ઝરે છે. એવા ‘પદ્મપ્રભમલધારીદેવ’, દેવ પરમાત્માને ઓળખીને વંદન કર્યું, વાણી આવી હોય એને ઓળખીને વંદન કર્યું, હવે ગુરુ અમારા કોણ હતા એનું...

સિદ્ધાન્તોદ્ધશ્રીધવં સિદ્ધસેનં
તર્કાબ્જાર્કં મહૃપૂર્વાકલંકમ્ ।
શબ્દાબ્ધીન્દું પૂજ્યપાદં ચ વન્દે
તદ્વિદ્યાઢયં વીરનન્દિં વ્રતીન્દ્રમ્ ॥૩॥

પોતાના ગુરુમાં બધું હતું એમ કહે છે. ‘ઉત્તમ સિદ્ધાંતરૂપી શ્રીના પતિ સિદ્ધસેન મુનીન્દ્રને...’ વંદન કરું છું. એ દ્વિગંબર મુનિમાં સિદ્ધસેન મુનિ થયા છે એને આ વંદન

છે. શ્વેતાંબરમાં એ સિદ્ધસેન મુનિ થયા એની અહીં વાત નથી. સિદ્ધસેન દીવાકર, સન્મતિ તર્કના કરનારા. એને હવે કોઈ આમાં નાખે છે. અરે...! ભગવાન! શું કરે છે જીવો? સન્મતિ તર્ક આવે છે ને એક? 'સિદ્ધસેન દીવાકર'નું. શ્વેતાંબરમાં થયા છે એ નહિ. આ તો દિગંબરમાં મહામુનિ સિદ્ધસેન નામના થઈ ગયા છે.

'ઉત્તમ સિદ્ધાંતરૂપી શ્રીના પતિ...' જેમાં ઉત્તમ સિદ્ધાંતરૂપી લક્ષ્મીના એ પતિ હતા, 'સિદ્ધસેન મુનીન્દ્રને વંદું છું...' એ મુનીન્દ્ર નામ આચાર્ય કોઈ હતા. 'તર્કકમળના સૂર્ય ભટ્ટ અકલંક મુનીન્દ્રને...' અકલંક દેવ. 'તર્કકમળના સૂર્ય = તર્કરૂપી કમળને પ્રકૃત્વિત કરવામાં સૂર્ય સમાન.' અકલંક દેવ છે ને? 'તત્ત્વાર્થ રાજવાર્તિક' બનાવેલું. ઓહોહો...! તર્કરૂપી કમળ એને ખીલવવાને સૂર્ય સમાન હતા. દિગંબર મુનિઓ, સંતો એવા પાક્યા આભના થોભ, ધર્મના ધુરંધર. ઓહોહો...! અરે...! પણ પરીક્ષા ન મળે, શું થાય? સમજાય છે કાંઈ? જેને સરાણે ચડાવીને પરીક્ષા કરે. કાટ નીકળેલો છે ને કાટ છે કે નહિ, એની ખબર નથી, એમ ને એમ માની લે એ માનવું સાચું છે નહિ. આ તો પરીક્ષા કરીને માનવું જોઈએ. 'અકલંકદેવ' કેવા હતા? તર્કકમળના સૂર્ય ભટ્ટ અકલંકદેવ.

'શબ્દસિંધુના ચંદ્ર પૂજ્યપાદ મુનીન્દ્રને...' 'શબ્દરૂપી સમુદ્રને ઉછાળવામાં ચંદ્ર સમાન.' 'પૂજ્યપાદ સ્વામી' આ 'સર્વાર્થ સિદ્ધ' ટીકા કરનારા. 'સર્વાર્થ સિદ્ધ' ની ટીકા, ગજબ ટીકા. 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર'ની ગજબ મોટા દરિયા, જ્ઞાનના દરિયા! એને કહે છે કે, હું વંદું છું ને પણ એવા અમારા ગુરુ તો ત્રણેયમાં સરખા હતા, એમ કહે છે. 'અને તદ્વિદ્યાથી...' છે ને? 'તદ્વિદ્યાથી સમૃદ્ધ વીરનંદિ મુનીન્દ્રને હું વંદું છું.' ત્રણેયમાં પ્રવિણ હતા. સિદ્ધાંતરૂપી શ્રીના પતિ હતા, તર્કકમળના સૂર્ય હતા અને શબ્દ સિંધુના ચંદ્ર હતા. એવા મુનિ થઈ ગયા, જુઓને! 'પદ્મપ્રભમલધારિદેવ' પોતાના ગુરુની આટલી પ્રશંસા કરીને વંદન કરે છે. સમજાણું? ભાવલિંગી સંત હતા. છદ્દે, સાતમે ગુણસ્થાને ઝુલનારા મુનિ વીતરાગી નગ્ન દિગંબર વનવાસી એવા અમારા આ ગુરુ, એમ કહે છે. તદ્વિદ્યાથી સિદ્ધાંત આદિ ત્રણેયમાં સમૃદ્ધ 'વીરનંદિ મુનીન્દ્રને હું વંદું છું.' દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ ત્રણેયને નમસ્કાર કર્યા. 'પદ્મપ્રભમલધારિદેવ' ટીકા કરતાં, ટીકા કરનારે પોતે કર્યા છે. ચોથો શ્લોક.

અપવર્ગાય ભવ્યાનાં શુદ્ધયે સ્વાત્મનઃ પુનઃ।

વક્ષ્યે નિયમસારસ્ય વૃત્તિં તાત્પર્યસંજ્ઞિકામ્।।૪।।

આ ત્રણને વંદન કર્યું, ચોથા હવે કોને માટે આ છે? 'ભવ્યોના મોક્ષને માટે...' આ ટીકા કરું છું, કહે છે. લાયક પ્રાણીની મુક્તિ માટે. 'તેમ જ નિજ આત્માની...'

મુમુક્ષુ :- આ કાળે મુક્તિ ક્યાં છે.

ઉત્તર :- મોક્ષ જ છે આ કાળે. નથી ક્યાં? દ્રવ્ય શુદ્ધિ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર થયા એ મોક્ષ જ છે, સાંભળને! એકાદ ભવ વચ્ચે હોય એની કાંઈ ગણતરી નથી. ગણે કોણ?

‘ભવ્યોના મોક્ષને માટે તેમ જ નિજ આત્માની શુદ્ધિને અર્થે...’ ઓલામાં આવે છે ને? આ ટીકા કરતાં મારી શુદ્ધિ થાજો, એ શૈલી લીધી છે. (‘સમયસાર’નો) ત્રીજો કળશ છે. ‘મારા આત્માની શુદ્ધિને અર્થે નિયમસારની ‘તાત્પર્યવૃત્તિ’ નામની ટીકા હું કહીશ.’ લ્યો! મારા આત્માની શુદ્ધિને માટે, ભવ્ય જીવના મોક્ષને માટે આ ટીકાનો વિસ્તાર ભગવાને કરેલો ‘કુંદકુંદાચાર્ય’નો કહીશ. એમ કરીને મંગળીક કર્યું છે. (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)